

UDK 929:331.71(497.13):»1919—1941«
Izvorni znanstveni članak

„Živjeti pravedno i istinito” Manès Sperber i zagrebački ljevičarski intelektualci

ANNAMARIA GRÜNFELDER
Austrijski generalni konzulat Zagreb, SFRJ

Godine 1984. umro je u Parizu književnik, romanopisac, esejist i kulturolog Manès Sperber, jedan od posljednjih mislilaca porijeklom iz židovske i austrougarske tradicije. Manès Sperber nije nikada krio to porijeklo premda ga je prerastao postavši »evropskim misliocem«. On prati književna, umjetnička, politička i znanstvena zbivanja iz univerzalnoevropske perspektive i obrađuje ih u esejima, kritičkim studijskim napisima, pripovijestima. (Popis naslova obuhvaća otprilike 4000 jedinica.)¹

S Jugoslavijom Manèsa Sperbera vežu dubokosežni, slojeviti i na određen način proturječni odnosi, koji još nisu potpuno rasvijetljeni.² Svoje ponovne posjete i boravke u Zagrebu između 1929. i 1937. godine, u Dalmaciji i na dalmatinskim i kvarnerskim otocima (Korčula, Hvar, Rab) Sperber ne obrađuje samo književno, internalizirajući susrete s ljudima u gradovima i selima, prikazuje ih ne kao apstraktne ličnosti i tipove, nego kao individualne karaktere. Susret s krugom prijatelja postaje utjecajan onako kako jedino indirektno proistječe iz njegova intelektualnog i psihičkog razvoja, a o tome svjedoče njegovi memoari »All das Vergangene« (Wien 1983).

Usredotočujem se upravo na taj aspekt njegova druženja u Zagrebu, o kojemu je bilješke ostavio Miroslav Krleža u svom »Dnevniku 1958—1969.«³ i u razgovorima s Enesom Čengićem.⁴

Manès Sperber se, naime, kretao u krugu zagrebačkih lijevo i komunistički opredijeljenih intelektualaca, prenoseći im individualnu psihologiju.

¹ *Magda Strelj*: Uvodno predavanje na »Simpoziju Austrijske nacionalne biblioteke o Manèsu Sperberu« u povodu dodjele »Nagrade Manès Sperber« 1987. Zbornik predavanja u izdanju Austrijske nacionalne biblioteke, 3.

² O književnoj obradi usp. *Tomislav Bekić*, »Das Jugoslawienleben bei Manès Sperber«, *ibid.*, 123 i d. O tom i o esteticu M. Sperbera v. *Mirjana Stančić*: »Manès Sperbers Jugoslawienbild über die ästhetische Legitimierung der Historie«, neobjavljen rukopis.

³ »Dnevnik 1958—1969«, sv. V, Sarajevo 1977, 14 i d.

⁴ *Enes Čengić*: »S Krležom iz dana u dan« (1978—1979), sv. III, 14 i d., 55 i d.

U citiranim Krležinim sjećanjima, Sperber se spominje kao sljedbenik individualne psihologije Alfreda Adlera (Beč) u Zagrebu. Njegovi sugovornici i recipijenti su zagrebački liječnici, fizičari, književnici, partijski radnici, istaknuti komunistički aktivisti i simpatizeri KPJ. Svima je njima zajednička opozicija prema šestojanuarskoj diktaturi i opasnost od progona režima zbog njihove komunističke aktivnosti. Znanstvene i umjetničke djelatnosti postaju stoga ne samo zamjena nego i jedina mogućnost nazovilegalnog druženja, i put sve izraženijeg otuđivanja od dogmatizma službene partijske »linije« mišljenja, donekle staza oslobađanja od tabua i ugnjetavanja osobnih uvjerenja.

Ali fronta sukobljavanja ne postoji samo prema režimu. Rascjepi postoje i unutar tih krugova zbog osnovnih principa usmjeravanja, o perspektivama u razdoblju nadolazećih opasnosti. Ambivalentnost između osjećaja »smaka svijeta« i vjere u napredak i budućnost pogoduje bavljenju psihoanalizom, tim skandaliziranim i anatematiziranim naučavanjem o čovjeku, »trećom dubokom uvredom čovječanstva poslije Keplera, Galileja i Darwina« (Sigmund Freud). Problematiziranje i problematičnost »subjekta«, subjekt kao osnovno pitanje svakog orijentiranja i obilježja razdoblja »Fin de siècle«⁵ vraća pogled na značenje subjekta i položaj individuumu. Iz te perspektive valja gledati na zanimanje za sve antropološke discipline, pa i na recepciju Adlerove škole individualne psihologije među tim intelektualcima.

Je li individualna psihologija ili psihoanaliza, odnosno »frojdomarkizam«,⁶ bliža materijalističkom mišljenju, osnovnom znanstvenom opredjeljenju komunističkih intelektualaca (i »generalnoj« partijskoj liniji)?

Unutar toga aspekta raspravlja se i recipira, i psihoanaliza, i individualna psihologija. Značenje ishoda te rasprave i doprinos Manësa Sperbera toj diskusiji valja utvrditi, imajući na umu da su mnogi Sperberovi sugovornici studirali u inozemstvu i već ponijeli u domovinu znanje o toj disciplini.

Drugo je pitanje ovo: ti su znanstvenici bili upoznati i s teorijskim diskusijama koje su rušile tradicionalnu fiziku, antropologiju i spoznajnu filozofiju. Suočavani s tim novim teorijama o svijetu i o čovjeku, mnogi su od njih naslutili potres koji će poljuljati njihovu privrženost dijamatu i histomatu i dovesti u pitanje osnove njihova intelektualnog angažmana koji je usko povezan s njihovom vjerom u (tada ilegalnu) Komunističku partiju. Samosvijest Partije kao avangarde ne ograničava se samo na ulogu u klasnoj borbi, nego se očituje i u naprednom, znanstveno utemeljenom antimetafizičkom i antidogmatskom mišljenju. Te rasprave izazivaju zbunjenost; one ne ostaju na racionalnoj razini, već stavljaju na iskušenje intelektualnu iskrenost i narušavaju mnoga prijateljstva i međuljudske odnose.

⁵ O značenju toga pitanja »subjekta« Norbert Leser: »Wien um 1900. Die Wiederentdeckung des Subjekts. Ein kulturgeschichtlicher Zusammenhang«. *Neue Zürcher Zeitung*, 21. X 1988.

⁶ Božo Kovačević: »Psihoanaliza i ljevica«. Zagreb 1989. O sudbini Freudove psihoanalize u Sovjetskom Savezu i stavu Kominterne prema njoj, v. op. cit., 16 i d.

I Manès Sperber osjećao je stanovite sumnje i rezerve prema vlastitom komunističkom opredjeljenju još vrlo rano. Ali one su se odnosile na političku liniju Partije u zbivanjima u Evropi, a teoretski nije preispitivao osnove svoga materijalističkog mišljenja. Je li u krugu zagrebačkih intelektualaca primio neke poticaje presudne za njegov daljnji razvojni put koji ga je doveo do raskida s Partijom?

Pobuda za bavljenje krivuljama Sperberova psihološkog i političkog razvoja povezana je s mojim historijskim interesom za dvije pojave međusobno povezane: za kritiku ideologija u uvjetima diktature i porasta fašizma, s jedne strane, a boljševizacije komunističkih partija diljem Evrope i razilaženja intelektualaca s njima, s druge strane. Kako je u tim okolnostima bilo moguće sačuvati »uspravni hod« (Ernst Bloch)?

Drugo: Manès Sperber bio je i ostao Židov, vjeran baštini što ju je naslijedio od svoje ortodoksne židovske obitelji: svijest da potječe iz duboko »spiritualne kulture«, iz svijeta »Svete knjige« i obveze njezina trajnog proučavanja, promišljanja i propitkivanja, ono što se crpi iz te knjige dužnost je da se živi pravedno i istinito. Iako ga kriza još vrlo rano otuđuje od religioznih korijena njegova porijekla, on traži te vrednote u sekulariziranom oslobađanju čovjeka od fizičke bijede i ugnjetavanja, u borbi protiv prisile na savjesti i uvjerenja. Mesijansko iščekivanje svoga naroda on projicira na »Revoluciju« proletarijata.

Manès Sperber, Židov i komunist, individualni psiholog židovsko-komunističkih korijena, kakve je poticaje dao i primio u krugu svojih zagrebačkih prijatelja i »suboraca«? Što ih motivira na borbu za slobodu uma i savjesti, protiv dogmatizma, netrpeljivosti i tabua, kakvu su alternativu našli u dvojbi: Hitler ili Staljin? Kako se opredijeliti, znajući da odabir alternative može odlučiti i o fizičkom preživljavanju?

To moje povijesno zanimanje rodilo se iz aktualne rasprave Austrijanaca o »prevladavanju prošlosti«. Povijest kao temelj individualnog i kolektivnog identiteta, povijest kao pomoć i orijentacija za budućnost, ne povijest kao »muzealno nagomilavanje iskustava«. ⁸ Aktualnost takvim pitanjima daju nova stremjenja u zemljama realnog socijalizma i začeci »Perestrojke« u njima. U tom je pogledu književni opus Manèsa Sperbera značajan, jer je dokument doživotnog suočavanja s pitanjem je li i kako je moguće živjeti pravedno i istinito, unatoč manipulacijama savjesti; bavimo se, dakle, djelom što ga je napisao Židov i marksistički individualni psiholog, koji je nakon svih neprevladanih i prevladanih iskušenja postao »humanist i moralist [...] koji crpi iz života«. ⁹

⁷ Manès Sperber: »All das Vergangene...«, Wien—München—Zürich 1981, 178.

⁸ Hermann Lübbe: »Die Aufdringlichkeit der Geschichte. Herausforderung der Moderne vom Historismus bis zum Nationalsozialismus«, Graz—Wien—Köln 1989.

⁹ Tomislav Bekić: op. cit., 124.

I. MLADOST U BEČU

Ključni doživljaji

Manès Sperber, rođen 27. I 1905. u galicijskom gradiću (»Schtetel«) Zablotov, bježao je sa svojom obitelji 1916, kad se austrougarsko-ruski front opasno približavao njegovom rodnom mjestu. Ortodoksno-židovska obitelj odlučila je potražiti utočište u samom glavnom gradu Monarhije, nadajući se zaštiti od pogroma Židova, zbog kojih je carska Rusija bila na zlu glasu, a u dječakovoj su svijesti ostavili duboke tragove: sela u plamenu, jecanje žena i djece, siromaštvo i neimaština, bezakonje [...]. Naročito je otac bio uvjeren da će Austro-Ugarska Monarhija osiguravati građanska prava i zaštitu od samovolje, i omogućiti solidno školovanje djece, čak i u ratnim uvjetima.¹⁰

Obitelj je stigla u Beč 27. VII 1916. godine (Manès je bio navršio jedanaest godina). Ono što je dječakova mašta povezivala s Bečom, tim carskim gradom punim sjaja i raskoši, izbljedjelo je naočigled posljedica što ih je već ostavila ta druga ratna godina. Jednako je izbljedjela i uspomena na »Schtetel« i siromaštvo što ga on i njegova obitelj, zapravo, nisu ni iskusili. Način na koji je Sperber kasnije opisao Beč i mnogobrojna mjesta svojih zrelih godina postat će obilježjem njegovih opisa krajolika: fizionomije mjesta, gradovi i pejzaži jedino su elementi krajnje intimnog i internaliziranog doživljavanja i osjećanja. Vanjština postaje paradigmom psihičke dispozicije i duševnih stanja.¹¹ Isto vrijedi, uostalom, i za karaktere protagonista njegovih romana, jednako kao i za krajnje psihologiziranje samih događaja. Povjesničaru se stoga postavlja ne tako lako rješiv problem točnoga kronološkog slijeda biografskih podataka u njegovim memoarima, jer to zanemaruje isto tako kao i preciznije određenje fizičkih osobina.

Za Manèsa Sperbera Beč, dakle, znači duhovno i materijalno siromaštvo izbjeglištva, nezaustavljiv pad u bijedu i samoprijezir, gubitak vlastitih korijena i obeščašćenje, nestanak svake sigurnosti i produbljivanje psihičke krize koja se pojavila još u najranijem djetinjstvu, izražena skepsom u vrijednosni sustav roditeljskog doma i distanciranjem od ortodoksne židovske tradicije. Ta je kriza protkala njegov život, odražavajući se kao svijest o trajnom rastanku s nečim, o ponovljenim gubicima čvrstih stajališta i potrebi neprestanog »prestrojavanja«, motivi su to koji poput crvenih niti prožimaju Sperberove memoare i osnovni su pokretači djelovanja junaka u njegovim romanima.

Kako se vanjski uvjeti, i zašto baš toliko zrcale u ljudskoj psihi — pitanje je na koje će Manès Sperber pokušavati odgovoriti kasnije, pod dojmom Adlerovih psiholoških spoznaja. Ali to pitanje jedanaestogodišnjaka, koji besciljno luta Bečom, usmjerava njegov interes već tada, psihološki, politički, u odabiru lektire i prijatelja. Sperber sluša razgovore odraslih u koje se, uz jadikovanja zbog rata i ratnih posljedica, miješa sve

¹⁰ M. Sperber: »All das Vergangene...«, 128 i d., 145 i d.

¹¹ Na tu veoma karakterističnu crtu upozorila je Mirjana Stančić u svom neobjavljenom eseju. V. bilj. br. 2.

agresivniji antisemitizam. Dječak ubrzo spoznaje kako je taj antisemitizam uperen protiv nepoznata protivnika, da on znači ponižavanje i omalovažavanje svega i svakoga stranog, da to jest prijezir starosjedilaca prema pridošlicama bez ikakve razlike.

Unatoč tada već uvelike narasloj krizi identiteta i religioznosti, on u takvim razgovorima postaje svjestan vlastitog porijekla iz kulturnog kruga u kojem je mjera — kriterij »pravednosti«, ali ne pravednosti u pravom smislu »neutralnosti«, nego oprečno u »pristranosti« u korist onoga koji pati. Sperberovo intelektualno oblikovanje toga poticaja najtjesnije je povezano s njegovim doživljajem židovstva, urodivši humanizmom kao »suosjećanjem sa čovjekom u njegovoj ogoljenoj egzistenciji«. ¹² Čak kad je već odavno izgubio svu svoju religioznu supstancu, on će se i nadalje deklarirati kao Židov, tako dugo sve dok još i posljednji Židov bude progonjen i omalovažavan zbog svoga židovstva. Židovstvo i humanost jedno su, međusobno najtješnje povezani, uvjetovani uspomenom na progone i na ponižavanje čovjeka od čovjeka koje se, eto, potenciralo u tom do tada najkrvavijem ratu. Manès Sperber će svoje židovstvo posebice pod ratnim dojmovima, a kasnije u »Shoa« doživljavati kao transcendiranje religiozne supstance u pravcu etičke obveze humanosti i pravednosti.

Ono što je Manès Sperber naučio od starozavjetnih proroka, potvrđivat će mu se u ratnoj stvarnosti. U čovjeku mogu obitavati okrutnost i dobrota u istom stupnju i u isto vrijeme. U to doba on je najčešće svjedok okrutnosti i bešćutnosti: to kako su Bečani doživljavali rat, vrlo je značajno iskustvo. Osjećajući stvarnost rata na vlastitoj koži, u vlastitoj sredini, u obiteljima, one ga se doimaju kao da je ne žele pojmiti. Sa samodopadljivošću svoga »Zlatnog srca« uživaju u krvoločnim novinskim izvještajima s bojišta, u kojima tragedija pojedinca postaje potpuno beznačajnom. On postaje svjedokom kako oni slave »svoje heroje«, »svoje« ratne ciljeve, a i toga kako se mediji punom manipulativnom snagom trude da se ne pojavi ni trunka sažaljevanja prema žrtvama ili tračak kritičkog propitkivanja o opravdanosti rata, bilo moralnoj, bilo političkoj. Bijes zbog bjesomučnog ubijanja i beskrupuloznih laži glasila vladajućeg Dvora usmjeravaju ga na primjer Rose Luxemburg i Karla Liebknechta i na socijalizam. ¹³

Smrt cara Franje Josipa u deziluzioniranom dječaku nije probudila nikakve emocije, ponajmanje uvjerenje da ona znači kraj ne samo dinastije nego dotadašnjeg svijeta (kako otac ganut primjećuje; on govori djetetu o teškim vremenima koja predstoje židovstvu.) ¹⁴ Manès Sperber doživljava pogrebnu povorku za cara kao simbol propadanja lažnih slika i privida, kao paradigmu smrti i svih obmana i prevara. ¹⁵

¹² Manès Sperber: op. cit., 178 i 221.

¹³ Manès Sperber: op. cit., 181 i d. — Manès Sperber: »Essays zur täglichen Weltgeschichte«, Wien-München-Zürich 1981, 39.

¹⁴ Manès Sperber: op. cit., 190.

¹⁵ Zoran Kostantinović govori o nekoj paraleli doživljavanja stare Austrije i monarhije u Miroslava Krležu: »Manès Sperber und Miroslav Krleža. Eine mitteleuropäische Parallele.« U Zborniku simpozija (v. bilj. br. 1) 134 i d. Pojam »Mitteleuropa« i u

Donukan jačanjem antisemitizma ne samo u Beču, nego i diljem Evrope, Manès Sperber postaje cionist. Tom je opredjeljenju ostao vjeran, unatoč mnogobrojnim lomovima i kolebanjima, ali i unatoč pokušajima da definitivno razračuna sa svojim židovskim nasljeđem. U to se vrijeme formira — po uzoru na njemački »Omladinski pokret« (»Wandervogel«) — židovski ogranak toga pokreta, »Hasher Shomer«.¹⁶

Organizaciju Hasher-Shomer u to vrijeme vodi psiholog freudovac, cionist i socijalist Siegfried Bernfeld. Pokret djeluje striktno u pravcu »Erez Israela«, protiv asimilacije i protiv »Galuth-židovstva«, židovstva u tuđini i dijaspori. Uključivanje u »Shomer« urodilo je vrlo proturječnim odnosom prema vlastitom židovstvu a i prema obitelji. Boreći se protiv asimilacije unutar obitelji, on se, zapravo, bori i oslobađa utjecaja premoćna oca. I njegova je religiozna kriza otuđivanje od njega, toga strogo ortodoksnog Židova, ali osjećajnog i nježnog oca. Po očevu uvjerenju sin zastupa židovstvo koje je — lišeno religiozne supstance — izgubilo svoj smisao. Sin se, pak, opredjeljuje za »aktivno židovstvo«, za suradnju u izgradnji nove domovine Židova u Palestini, za moralnu obvezu solidariziranja s »Alijom« i iseljenicima, ali i za akcije solidarnosti sa Židovima u Evropi zbog sve većega antisemitizma.

»Shomer« priprema plodno tlo idejama cionizma i socijalizma odgojem mladih u duhu romantizma njemačkog »Omladinskog pokreta« — zajedništva »postati Ja da bismo postali Mi«, ograđivanja od obiteljskih veza u korist zajednice istomišljenika. Ljubav se članova obitelji zamjenjuje romantizmom druženja i »slobodne ljubavi«. Siegfried Bernfeld, i sam freudovac i psihoanalitičar, usaduje zanimanje za Freudovu psihoanalizu »shomerovcima«. Ona nailazi na plodno tlo već zbog izraženog mladenačkog zanimanja za tajne odnosa među spolovima, kako se sjeća Manès Sperber.¹⁷ »Shomer« je, dakle, duboko utjecao na njega i, po svojoj prilici, usmjeravao i razvijao usađene sklonosti: zanimanje za čovjeka i suosjećanje s njime, za odnose među ljudima i funkcioniranje ljudskih zajednica, za osjećaj prava, pravednosti i istinitosti za sve. Ali rigidnu dosljednost, kojom je u te mlade dane zastupao to svoje uvjerenje, ublažavat će lektira Dostojevskog, spoznaja ambivalentnosti čovjeka kao »conditio

Krleže i u Sperbera treba — prema Zoranu Kostantinoviću — biti izraz određenog osjećaja i emotivnog odnosa (»Lebensgefühl«). Paralela se očituje u opoziciji prema staroj Austrougarskoj monarhiji, o »ljubavi i mržnji« prema tom svijetu. »Srednja Evropa« (»Mitteleuropa«) definira se kao negacija vrednota toga svijeta, ali ne i kao antiteza. U tom kontekstu taj pojam ne označava geopolitički i/ili kulturnopovijesni identitet. Zoran Konstantinović u tom se kontekstu osvrće posebice na Krležino djelo »Banket u Blitvi«.

Ali Manès Sperber nikad nije govorio o posebnoj kulturi ili o društvenom identitetu »Srednje Evrope«. Žarišta njegova djelovanja, prije svega su Berlin, Pariz, Beč — ali ni Beču ni Zagrebu on ne pripisuje neko istaknutije mjesto. Za njega se u pravom smislu riječi može govoriti o »evropskom misliocu«. — Poimanje »Mitteleurope« u smislu *Claudija Magrisa*, »Il mito absburgico«. (U tom smislu se njime služi i Z. Konstantinović.)

¹⁶ M. Sperber: op. cit., 232. — Hasher Shomer: Podatke o tome v. u *Bože Kovačevića*, op. cit., 35 i d.

¹⁷ Manès Sperber, op. cit., 182 i 286.

humana«. Pod njegovim utjecajem, on odbija vjerovati u »zlo« kao princip, isto kao što gaji kritičku skepsu prema Nietzscheovu »natčovjeku«. Odbojnost prema bilo kakvu »kultu ličnosti« usađuje mu, kao trajno opredjeljenje, upravo Dostojevski. Oprezna distanca i prema najbližnjima, plod je ne samo spoznaje ambivalentnosti čovjeka (spoznaje što ju je Manès Sperber posredovala lektira Dostojevskog), nego i usađena svijest o povijesti i o kontinuitetu porijekla njegovog naroda, o Židovima u dijaspori, o progonima toga naroda i njihovom nepovjerenju u »druge«, u potencijalne progonitelje. Manès Sperber se tek u Beču počeo oslobađati toga nepovjerenja: »drugi« prestaju biti »drugi« tek u zajedničkoj bijedi te »conditionis humanae«. »Treba naučiti ne biti zlopamtilo«, poručuje Manès Sperber.¹⁸

Tih godina traženja i lutanja kroz ratni i poratni Beč stupao je u kontakt s mnogim razočaranima, s rubnim i slomljenim životima, koje su poraz u ratu i buduća svakodnevnica bez perspektive učinili i fizički i psihički bolesnima. Upoznao je i utopiste koji su sanjali o »oktobarskoj revoluciji«, nadajući se sveopćem oslobođenju radnika i seljaka. Ali ratni su zarobljenici i povratnici iz revolucionarne Rusije ponijeli sa sobom najoprečnije vijesti o teroru »bijelih«, ali i o strahu što su ga sijali »crveni«. Manès Sperber suprotno Dostojevskijevom strahu od »lažne alternative« odlučuje: u općoj smetenosti u toj zemlji valja zaboraviti strogu principijelnost i opredjeljivati se.¹⁹ Poriv opredjeljivanja između alternativa, pravih i lažnih, obilježava Sperberov put od socijalizma do komunizma: njemu i njegovoj se generaciji postavlja pitanje: fašizam ili Staljin; ali opredjeljenje protiv fašizma, vjera u »revoluciju« nalažu mu obvezu braniti greške, mada ih osuđuje, i živjeti sa suprotnostima. Sperber jest, a i ostao je do posljednjeg trenutka čovjek proturječnosti: sva iskustva njegova života ostaju utkana u nj, i kad boje i šare izbljeđuju.²⁰

Oduševljen pričama povratnika iz Rusije o dostignućima »revolucije«, mladi će Sperber dopustiti da ga zanesenjaci uvuku u diletantske pokušaje organiziranja nezadovoljnih slojeva radništva u cilju ustanka. Ta su nastojanja, što je bilo i za očekivati, promašaji; ali u Manèsu Sperberu rađa se zanimanje za funkcioniranje »političkog života« i mehanizme utjecaja na istomišljenike. Položaj radnika i »radničko pitanje« izazivaju ga utoliko više, što u poratnoj Evropi (u Mađarskoj, Bavarskoj, pa i u Austriji) dolazi do proglašenja kratkotrajnih sovjetskih republika. U to vrijeme Sperber se postepeno udaljuje od ideja »Shomera« i cionizma, tražeći rješenje »židovskog pitanja« u ostvarivanju socijalizmu u zemljama domaćinima Židova, tj. u Evropi i u Americi.²¹ Od njegova angažmana u »Shomeru« ostalo mu je — doživotno suočavanje sa svojim

¹⁸ M. Sperber: op. cit., 182 i 286.

¹⁹ Ibidem, 351.

²⁰ Jenka Sperber u pismu autorici: Pariz, 18. IX 1989. (Manès Sperber često je govorio o životu kao »einem riesigen Webstuhl, in dem Muster und Farben bestehen bleiben, auch wenn sie verblassen«.)

²¹ M. Sperber, op. cit., 351.

židovstvom i istančano zanimanje za čovjeka i uvjete ljudske egzistencije, zanimanje za vlastiti »Ja« i njegov odnos prema socijalnoj sredini. Temelj je svim shomerovcima zajedničko propitkivanje osjećaja izgubljenosti i obeskorijenjenosti.²² Bavljene Freudovom psihoanalizom, međutim, nije urodilo odlučnim opredjeljivanjem za Freudovu školu. Poznavaoci djela Manèsa Sperbera postavili su pitanje je li Manès Sperber bio »predodređen« za Adlerovu individualnu psihologiju, a ne za psihoanalizu.²³

Utvrđiti koji su utjecaji i raniji dojmovi usmjeravali opredjeljenja i razvoj, uvijek mora ostati samo spekulativan pothvat. Zacijelo se, dakle, može samo pretpostaviti da se naslijeđe njegova porijekla spojilo s doživljajem zajedništva »Shomera« i urodilo izrazitim zanimanjem za funkcioniranje ljudskih zajednica i ulogu jedinke u njima.²⁴

Ali, isto tako, ne valja smetnuti s uma da je Sigmund Freud svim budućim psihoanalitičarima i učenicima postavljao vrlo visoke zahtjeve: edukaciju naime, spoj autoanalize i analize neurotičara, s time da autoanaliza treba biti doživotni proces. (Uz to se još shvaćalo da psihoanalitičarom može postati samo liječnik/psihijatar.) Alfred Adler svoju individualnu psihologiju predaje ne samo na Medicinskom fakultetu nego i na Narodnom sveučilištu. Manès Sperber saznaje o takvim tečajevima od nekog profesora filozofije i slučajnog supatnika iz bolesničke sobe sanatorija u Bad Gleichenbergu (Štajerska), gdje je Manès Sperber 1924. i 1925. godine liječio tuberkulozu.²⁵

II. MANÈS SPERBER I ALFRED ADLER

1. Individualpsihološko obrazovanje i praksa u Beču

Manès Sperber osobno upoznaje Alfreda Adlera u Radničkom sveučilištu Brigittenau/Beč, gdje je Adler 1926. predavao svoju individualnu psihologiju. Dugo nakon Sperberova razilaženja sa svojim učiteljem, Manès Sperber se sjeća očaranosti Adlerovim neusiljenim, jednostavnim nastupom. Kako se Manèsa Sperbera dojmio taj predavač: izgledom i ponašanjem »tipičan bečki malogradanin«, govori rječnikom svoje publike (mahom nezaposlenih mladih povratnika iz zarobljeništva, sitni ljudi, smeteni bivši oficiri i plemići), umjesto da svoje postavke odjene u poseban stručni jezik. Kredom je na ploči povukao bijelu crtu od lijeve strane dolje prema desnoj gore i protumačio: psihički je život individuumu kretanje odozdo prema gore — »kretanje prema gore«: »mnogi su došli samo radi te dvije riječi«, sjeća se Manès Sperber.²⁶

²² Ibid, 320.

²³ Hans Schiesser: »Der Pädagoge Manès Sperber«. Zbornik 110 (v. bilj. br. 1).

²⁴ Hans Schiesser: op. cit. (Zbornik predavanja Nacionalne biblioteke u Beču — v. bilj. br. 1), 110 i d.

²⁵ Manès Sperber: op. cit., 320.

²⁶ M. Sperber: op. cit., 321 i d.

*Individualna psihologija Alfreda Adlera*²⁷

Alfred Adler usredotočuje svu svoju pažnju na psihičke procese koji izvire iz poriva individualnog postojanja »Ja« i izgradnje odnosa između toga »Ja« i vlastite socijalne sredine. To uključuje jedinstveno »Ja«, jedinstvo ličnosti, čime se Alfred Adler fundamentalno razlikuje od Sigmunda Freuda koji psihu raslojava.

Iako Adler s Freudom dijeli materijalističku (tj. somatsku) osnovu psihičkih procesa, Adler u dinamici tih procesa postulira metafizički cilj stanovite »savršenosti«, tj. izgradnju skladnog odnosa između jedinke i socijalnog polja (»Gemeinschaftsgefühl!«).

To znači: somatska inferiornost djeteta, izvor njegove socijalne podređenosti, povlači za sobom i ujedno izaziva poriv prevladavanja toga iskonskog čovjekova iskustva. Bit toga poriva nije identična s Freudovim poimanjem (nesvjesni proces) nego je »volja«, Nietzscheova »volja za moć«, kao kompenzacija, ili, pak, »natkompenzacija« kao »volja za prividom«. Pravac kretanja tih poriva određuje »životni plan« jedinke. Poremećaji se odražavaju u odnosu između somatske osnove i tijeka kompenzacije, ali je sam tijek dinamika bez koje uopće ne bi bilo psihičkog života.

Za marksističke se recipijente fundamentalna razlika između Alfreda i Sigmunda Freuda očituje u oprečnosti kauzalnosti (i kauzalnog osvjetljavanja suštine poriva i nagona po Freudu) i Adlerovog principa finalnosti psihičkih procesa u smislu teleologije. Problem determiniranosti i s njim povezano pitanje kondicioniranosti psihičkog somatskim/fizičkim procesima kamen je spocajaja u mišljenju marksističkih psihologa i filozofa i izaziva raspravu o tome koja je od te dvije škole dubinske psihologije adekvatnija materijalističkom/marksističkom mišljenju.²⁸

Manès Sperber se u dva djela upustio u raspravu sa svojim učiteljem: »Alfred Adler. Der Mensch und seine Lehre« (1929) i mnogo kasnije u »Alfred Adler oder das Elend der Psychologie« (Paris 1970).²⁹

Adlerova teorija psihičkih procesa odgovara Manesu Sperberu na pitanje o odnosu između jedinke i sredine i o različitim fazama toga odnosa. Po Adleru je taj odnos obilježen procesom učenja jedinke na primjeru sredine i prema njezinim uzorima. Po njima se određuju tijekomovi stvaranja slike o stvarnosti (imaginacija). Ta stvarnost nije apstraktan pojam,

²⁷ Ovdje slijedi samo prikaz onih Adlerovih postavki koje su postale bitne u recepciji Adlera od Manesa Sperbera, a izazvale su kritike ne samo Manesa Sperbera nego komunistički usmjerenih psihologa, jer se postavlja pitanje njihovog usklađivanja s dijamantom.

Prikaz Adlerove individualne psihologije kao integralnog psihološkog sustava v. u *Adlerovoj* knjizi: »Praxis und Theorie der Individualpsychologie. Vorträge zur Einführung in die Psychotherapie für Ärzte, Psychologen und Lehrer«. Služila sam se novim izdanjem: Wolfgang Metzger, prema 4. izdanju (Beč 1930), Frankfurt 1974.

²⁸ O raspravama u Sovjetskom Savezu, o »freudomarksizmu« i o problematiziranju psihoanalize (u daljnjem tekstu skr. »PA«) i individualne psihologije (u daljnjem tekstu skr. »IPS«) v. *Božo Kovačević*: op. cit., 15 i d. 69 i d.

²⁹ Naslov je indikativan i programatski: U poglavlju »Nach fünfzig Jahren« Manès Sperber pita za bilancu psihologije, moderna je psihologija poticala preobrate. Njihova kvalifikacija, pak, treba biti diferencirana.

nego uvijek veća zajednica koja suodređuje psihički život jedinke. Poremećaj u tom odnosu po Adleru je korijen neurotskih smetnji ličnosti. Terapijski zahvat zadire stoga u bit toga odnosa, služeći se pri tome Freudovim dostignućima u tumačenju snova i slobodnih asocijacija. Iako se Alfred Adler nije zaustavljao na ozdravljenju individuumu, nego na terapiji njegova odnosa prema sredini, shvaćajući ga »odgojem«, »socijalnom pedagogijom« i »socijalnom andragogijom«, Manès Sperber smatra da je u središtu Adlera ipak individuum kao takav. Na toj točki počinje Sperberovo razilaženje: dok Alfred Adler svoju vjeru u efikasnost odgoja i svoj pedagoški patos odgajatelja, odgajanja, vođenja i praćenja čovjeka, oblikovanja i osvješćivanja individualne ličnosti usmjerava u socijalnu politiku socijaldemokrata u Beču³⁰, Manès Sperber se usredotočuje na odgoj za »klasnu borbu«, osposobljavanje grupe/radništva za revoluciju po uzoru na oktobarsku revoluciju Manès Sperber u to vrijeme osjeća »mesijansku svijest o svojoj posebnoj misiji« i samo mu daleko uznapredovala religiozna kriza i lektira klasika marksizma zabranjuju vjeru u »spasitelja s nebesa«, a nalažu obvezu da potraži spas u revoluciji.³¹ Radeći po Adlerovoj metodi psihoterapije, Manès Sperber proučava socio-ekonomske promjene i njihov odraz na tijek socijalizacije. Model učenja pruža mu vlastita obitelj i unutarnje promjene u njoj, uslijed povijesnih, ekonomskih i socijalnih preobrata. Ta spoznaja usmjerava Sperbera na usporedbu s konceptom obitelji njegova učitelja Alfreda Adlera, a od njega na Sigmunda Freuda kao začetnika »demaskiranja« građanske obitelji i njezinih neurotizirajućih struktura. Manès Sperber povezuje ih s njezinim položajem u društvu: socijalno-ekonomske prilike postaju hermeneutski vodič za analizu obitelji kao organizirane zajednice i njezinog utjecaja na svakog člana unutar nje. I tu počinje daljnje ograđivanje od Alfreda Adlera i njegova individualističkog koncepta: Problem neurotiziranja jedinke rješava se psihoterapijom, ali taj problem upućuje Manèsa Sperbera na promjenu neurotizirajućih struktura; u tom pogledu Sperberov je doprinos utoliko značajniji što je zanimanje za socijalno-ekonomske prilike prve republike u Austriji zahtijevalo analizu i angažman protiv sve izraženijeg zaoštavanja političkih prilika i polariziranja između socijaldemokrata i kršćanskih socijalista, odnosno njihovih naoružanih formacija.³² Sperber kritizira svoga učitelja i njegovu terapiju na konkretnom slučaju manijsko-depresivne i šizofrene ličnosti: Adler liječi prehladu u kući, dok je sama kuća u plamenu i samo što se još nije srušila na stanare.³³

Međutim, Manès Sperber je tu izoštrio oprečnost koja de facto nije ni postojala: i Alfred Adler je naime znao da je obitelj povijesni i promjenljiv oblik udruživanja jedinke, i da je problem tih odnosa korijen

³⁰ Ta je socijalna politika poznata kao »Crveni Beč«, Walter B. Simon: »Die Verirrte Erste Republik. Eine Korrektur österreichischer Geschichtsbilder«, Innsbruck-Wien 1988, 45 i d.

³¹ Manès Sperber: »All das...«, 322 i »Alfred Adler oder das Elend der Psychologie«, 72 i d.

³² O političkoj situaciji u Austriji v. Erika Weinzierl: »Österreich. Zeitgeschichte in Bildern«, Innsbruck-Wien-München 1968, 70 i d.

³³ Manès Sperber: »Alfred Adler...«, 178.

neuroza koje su opet socijalni problem. U čemu je, dakle, razlika među njima? U metodi nije, jer su obojica radili s jedinkama. Alfred Adler je Manèsu Sperberu povjeravao svoje bolesnike, djecu i mlade, i na opservaciju i na terapiju. Manès Sperber je u odnosima s njima, u tijeku terapijskog postupka razvijao dijalog — postupak »sokratske dijalektike« sa za nju tipičnim retoričkim sredstvima, odnos u kojemu je terapeut jednak bolesniku koji traži istinu, raskrinkavši prividno sigurno znanje i navodeći sugovornika na put diskusije o pitanjima što se postavljaju u tijeku rasprave. Sokrat ne samo kao filozof koji beskompromisno i dosljedno živi u skladu s otkrivenom istinom, nego i Sokrat, uzorni učitelj, pedagog i andragog za Manèsa Sperbera dobiva presudno značenje, i za Sperbera psihologa, i za kritičara politike, povijesti i esejista.³⁴ Beskompromisnost u antimetafizičkom suavu (koja je jednako posljedica ograđivanja od oca i utjecaja Nietzschea i Marxa) urodila je odbojnošću prema Adlerovom intuitivskom poimanju psihičkih i psihosocijalnih procesa. »Stvaralačka snaga«, »osjećaj zajedništva«, »životni plan« — Manès Sperber i 50 godina kasnije priznaje da su mu neadekvatni, čak neprijatni ti pojmovi, ali da ih i on sam ne bi znao zamijeniti prikladnijima.

U vrijeme suradnje između Manèsa Sperbera i Alfreda Adlera, Manès Sperber je pod snažnim dojmom socijalne, ekonomske i političke situacije poratne Austrije. On traži odraz te situacije u psihi jedinke, u njezinim neurozama, duševnim poremećajima, u njezinim socijalnim sukobima i u ponašanju socijalnih grupa, njihovim reakcijama na situaciju; u stubokom izmijenjenom socio-ekonomskom položaju građanskog sloja, u zapošljavanju građanskih žena izvan kuće, u promjeni svijesti o značenju rada (koji je prijašnjim imućnijim slojevima društva bio sinonim neimaštine i potlačenosti). Tumačenje čovjekova razvoja »iz proizvodnih prilika i stanja proizvodnih snaga« postaje tako temelj Sperberove znanstvene teorije psihologije.³⁵ Ta politizacija cilja individualne psihologije bit je Sperberova razilaženja s Alfredom Adlerom, iako Adler nije te razlike osjećao toliko kao sam Sperber. Za Adlera se postavlja jednostavno pitanje, nije li Sperber krenuo možda nekim novim putem.³⁶ Tek nakon odlaska Manèsa Sperbera iz Beča u Berlin (1927. godine), tj. u 1930. godini, ostali se marksisti ograđuju od Adlerove individualne psihologije i austrijskog »Udruženja za individualnu psihologiju«. Godine 1934. to udruženje u svojim publikacijama naglašava apolitički karakter individualne psihologije i njezine općeljudske ciljeve nasuprot političkim, stranačko-političkim ili ekonomskim interesima.³⁷ Sam Adler bio je i htio ostati socijaldemokrat, usredotočiti pedagoški potencijal individualne psihologije

³⁴ *Manès Sperber: »Essays...«*, 105 (»Die polizistische Geschichtsauffassung«) i *passim*. — *Hans Wolfschütz: Manès Sperber und Sokrates. Der Weise in amokläufersicher Zeit.* Zbornik simpozija, 81 i d.

³⁵ *Manès Sperber: Krise der Psychologie - Psychologie der Krise.* Berlin 1932.

³⁶ *Wolfgang Spiel-Thomas Stephenson: »Manès Sperber und die Individualpsychologie in den 20-er Jahren.«* Zbornik, 96 i d.

³⁷ *Manfred Skopec: »Zur Geschichte des Österreichischen Vereins für IPS.«*, 1984, 59.

na socijalnu, odgojnu i obrazovnu politiku socijaldemokratske uprave »Crvenog Beča«.³⁸

Ponašanje austrijskih komunista u krvavom sukobu austrijskih socijaldemokrata s bečkom policijom, kada je gorila »Palača pravde« u Beču,³⁹ njihov odabir pogrešnog neprijatelja uoči nadolaženja fašističke opasnosti bili su uzrok što Manès Sperber nije pristupio austrijskoj Komunističkoj stranci. Razočaran što od nje nije proizašao jak poticaj na klasnu borbu u Austriji, potakao ga je da se opredijelio za pristup Komunističkoj stranci Njemačke, tada masovnoj organizaciji (koja je u ocjeni političke situacije i pravoga klasnog neprijatelja isto tako pogriješila kao i sve komunističke stranke diljem Evrope).⁴⁰ Manès Sperber, međutim, nije uočio tu identičnost u taktici obiju partija, iako je pravilno procijenio fatalnu grešku generalne linije Kominterne. Sukob savjesti i lojalnosti obilježavat će Sperberove daljnje aktivnosti, kao što obilježava intelektualnu »ljevicu« širom Evrope.⁴¹

2. Manès Sperber u Berlinu

Po Adlerovom nalogu Manès Sperber se u jesen 1927. godine zaputio u Berlin radi pomoći u izgradnji tamošnjeg Udruženja za IPS. U glavnom gradu Weimarske Republike on se kao stručnjak za psihologiju uključio u rad u »Berliner Zentrale für Wohlfahrtspflege«, predaje na visokim stručnim školama za socijalne radnike, radi kao savjetnik u ustanovama za provođenje krivičnih sankcija nad maloljetnicima, drži individualpsihološke tečajeve za odgajatelje, andragoge, liječnike i psihologe. Uz to se bavi psihoterapijom u privatnoj praksi, u okviru koje izgrađuje uži krug za izučavanje primjene tehnike i granica IPS. U tom se krugu nalaze socijalni radnici, sociolozi i psiholozi koji empirijsku sociologiju povezuju sa socijalnopolitičkim angažmanom (Paul i Sophie Lazarsfeld, Edith Foster i dr.) Kontakti postoje sa psiholozima u Parizu i u Sovjetskom Savezu. Njegova predavanja slušaju i emigranti iz Sovjetskog Saveza i iz južnoevropskih diktatura. Od ruskih emigranata Manès Sperber čuje vijesti o stvarnosti staljinističke Rusije, o teroru, o tajnim likvidiranjima nepoćudnih i monstruoznim, iskonstruiranim optužbama KGB-a. Unatoč tim opomenama i upozorenjima autentičnih svjedoka, Manès Sperber pristupa Komunističkoj partiji Njemačke, smatrajući sve te vijesti neuvjerljivima i nevjerođostojnim.⁴²

Među publikom na njegovim tečajevima bilo je i ilegalnih komunista iz Jugoslavije i studenata koji su proučavali socijalnu politiku socijaldemokrata, po kojoj je, osim Beča, bio poznat i Berlin. Među njima je Manès Sperber upoznao Zagrepčanku Veru Stein-Ehrlich. Po Boži Kovačeviću ona je u Beču završila studij psihologije i pedagogije i pratila razvoj so-

³⁸ Manès Sperber: »Alfred Adler ...«, 191.

³⁹ Erika Weinzierl, op. cit., 72 i d.

⁴⁰ M. Sperber: »All das Vergangene ...«, 406. — O politici KPC-e v. Walter B. Simon: »Die verirrte Erste Republik ...«, 41.

⁴¹ M. Sperber: »All das Vergangene ...«, 406, 465 i passim.

⁴² Manès Sperber: All des Vergangene ...«, 454 i d.

cijalne politike »Crvenog Beča« i njegovu obrazovnu politiku.⁴³ I u Berlinu je Vera Stein-Ehrlich proučavala modele i pokuse na području školstva, s posebnim osvrtom na osposobljavanje djece za opstanak u ekonomskim i socijalnim krizama, te obrazovanje žena i njihovo osamostaljivanje. Ona je već u Beču pohađala tečajeve IPS Alfreda Adlera, zatim se u Berlinu uključila u privatni krug Sperberovih slušatelja i suradnika. Zauzvrat, Vera Stein-Ehrlich ga upoznaje s prilikama u svojoj domovini, »sa židovsko-hrvatskim podnebljem Zagreba, s problemom hrvatskog pitanja i s duhom policijske diktature«.⁴⁴

Plod je njezina studija IPS njezina analiza »Individualna psihologija u školskoj praksi«, u nizu izdanja »Biblioteke Minerva«, Zagreb 1932. Toj publikaciji prethode mnogi bliži kontakti s Manèsom Sperberom u Zagrebu, kamo ga je ona pozvala — kao individualpsihologa ili komunistu nije jasno. To više što se ona sama vrlo kritički izjašnjavala o mogućnostima psihologije da utječe na promjenu društvenih struktura, čime kritizira i Sperberovu osnovnu postavku.⁴⁵

Ali kao pedagog, ona izražava svoju snažnu potrebu da škola i odgajatelji upute dijete u prijeteće opasnosti zavođenja i manipulacije, brine o stvaranju karaktera i prilagođivanju društvu. Pod tim je aspektima Vera Stein-Ehrlich namjeravala potaći razvoj i recepciju IPS i u svom zavičaju, osnivajući zajedno sa svojim tadašnjim suprugom, zagrebačkim internistom drom Benom Steinom »Radnu zajednicu za individualnu psihologiju«. Trebalo je da Manès Sperber održi osnivačko predavanje.

Manès Sperber odazvao se pozivu Vere Stein-Ehrlich u proljeće 1929. godine i upoznao se s krugom ljudi koje je iznad svih osobnih, političkih, stručnih i znanstvenih razmimoilaženja povezivala opozicija prema šestojanuarskoj diktaturi. Ta je posjeta 1929. godine bila prva u nizu kraćih i dužih boravaka, ne samo u Zagrebu, nego i u Dalmaciji i na dalmatinskim i kvarnerskim otocima, kao i u raznoraznim selima i gradovima (u memoarima on spominje Sarajevo, Dubrovnik i Korčulu⁴⁶). Ali radne zajednice za individualnu psihologiju spominju se i za Maribor i Osijek.⁴⁷ Pokušaji ući im u trag i ustanoviti tko ih je, kada i pod kojim utjecajem osnovao ili potaknuo, nisu urodili plodom.⁴⁸

Dalmacija i otoci ostavili su naročito snažan dojam na Manèsa Sperbera. Doživljaj Jugoslavije i njezin odraz u romanima ključni su elementi njegova osobnog razvoja, a susreti s ljudima u gradovima i selima, mediteranska kultura i njezino podneblje, narodnooslobodilačka borba i tajanstvena povijest Kominterne središnje su teme Sperberova književnog opusa.⁴⁹

⁴³ Božo Kovačević, op. cit., 76.

⁴⁴ Manès Sperber, op. cit., 597 i d.

⁴⁵ Vera Stein-Ehrlich: op. cit. u nizu »Nova pedagogija«, 4, 5 i d.

⁴⁶ Manès Sperber, op. cit., passim.

⁴⁷ Božo Kovačević, op. cit., 72.

⁴⁸ Kontaktirala Jevrejsku općinu u Osijeku.

⁴⁹ Tomislav Bekić, Zbornik, 122 i d.

II. MANÈS SPERBER U ZAGREBU

Manès Sperber i zagrebačka ljevica

Manès Sperber dolazi u Zagreb u proljeće 1929. godine, u vrijeme šestojanuarske diktature. Iskazivanje komunističkog opredjeljenja i partijska aktivnost mogući su samo u strogoj ilegalnosti. Opozicija prema režimu, ali i neslaganje s neshvatljivim političkim odlukama Komunističke partije, prema kojoj je većina ljevičarskih intelektualaca, naročito oni židovskog porijekla, osjećala snažnu privrženost,⁵⁰ obilježavaju duhovnu klimu u klubovima u koje se udružuju intelektualci takva političkog opredjeljenja.

Manès Sperber mogao je računati sa zanimanjem za individualnu psihologiju, naročito za onu što ju je on razvijao iz Adlerovih začetaka. Vanjski, materijalni, socijalnopolitički i ekonomski uvjeti bili su slični onima u Beču i Berlinu: oštre klasne razlike, osiromašenje širokih krugova stanovništva uslijed svjetske ekonomske krize, goruće »radničko pitanje« — ali pooštreni nacionalnim razdorom. Individualna psihologija »bez Adlera«, koja proučava međuzavisnost između svijesti pojedinca i vanjske socio-ekonomske sredine, zapravo »socijalna psihologija«, kao što je Manès Sperber okarakterizirao svoju individualnu psihologiju⁵¹ poticati će i zagrebačku ljevicu na recepciju Sperberovih postavki i razračunavanje s Alfredom Adlerom, to više što se Manès Sperber usredotočio na rješavanje socijalnog pitanja. Zanimanje zagrebačke intelektualne ljevice za individualnu psihologiju motivirano je i njezinom recepcijom Freudove psihoanalize i pokušajima da se psihoanalitičke teorije usklade s dijalektičkim, materijalističkim mišljenjem. Krug što se formirao oko bračnog para Vere Stein-Ehrlich i dra Bene Steina sačinjavali su pretežno židovski intelektualci iz građanskih obitelji, ali ljevičarski usmjereni. Židovsko porijeklo i politički interes upućivali su ih na ljevičarski angažman, upravo zato što kao Židovi u građanskim strankama, što ih je režim dopuštao, nisu mogli naći »političku domovinu«. (Analiza tih stranaka⁵² i svjedočenja još živih bivših članova toga i sličnih kružoka⁵³ navode kao razloge izraženi antisemitizam tih stranaka i/ili klerikalnu odnosno nacionalističku orijentaciju). Izražavanje ljevičarskog opredjeljenja, pak, bilo je moguće samo u strogoj ilegalnosti i pod plaštom kulturnih i znanstvenih aktivnosti.

Krugu oko bračnog para Stein pripadali su, prije svega, liječnici (i sam dr Beno Stein bio je liječnik-internist s posebnim zanimanjem za homeopatsku medicinu i alternativne medicinske postupke integralnog somat-

⁵⁰ O tome je govorio Ivan Supek u intervjuu za *Start*, Zagreb, 8. VII 1989.

⁵¹ *Manès Sperber*: »Alfred Adler...«, 122 i passim. — *Manès Sperber*: »All das Vergangene...«, 465 i passim.

⁵² *Zorica Stipetić*: »August Cesarec — Argumenti za revoluciju.« Zagreb 1982. — *Harriet Pass-Freidenreich*: »The Jews of Yugoslavia. A Question for Community.« Philadelphia 1979, 143 i d.

⁵³ *Berta Postružnik*, udovica slikara Otona Postružnika, Steinova prijateljica, 4. VII 1989. (Usmeno sjećanje.)

skog i psihološkog liječenja⁵⁴). Dr Stjepan Betlheim, član toga kružoka, bio je psihijatar, »frojdovac«, koji je studirao medicinu u Beču i Grazu i dobio psihoanalitičku edukaciju kod neposrednih Freudovih učenika u Beču i Berlinu.⁵⁵ Frojdovac je bio i psihijatar dr Rudolf Rosner. I njegova supruga Dora pripadala je tom kružoku, također i fizičari Zvonimir Richtmann, Ivan Brichta i Richard Podhorski. August Cesarec i Miroslav Krleža, kao i muzičar Pavao Markovac družili su se s bračnim parom Stein i članovima njihova kružoka.⁵⁶ Miroslav Juhn, suprug Verine sestre Ine, književnice (kasnije Ina Juhn-Broda) bio je član KP; ordinacija dra Steina postala je značajno sastajalište partijskih ilegalaca i svojevrsna partijska veza.⁵⁷

Manès Sperber spominje u svojim memoarima osnivanje »Radne zajednice za individualnu psihologiju« (IPS), ali ne i okolnosti pod kojima je osnovana, ni kako je i gdje radila. Isto tako nije sigurno je li upravo Manès Sperber »spiritus rector« i začetnik individualne psihologije u Zagrebu, kao što je bio uvjeren Miroslav Krleža.⁵⁸ IPS se, naime, mogla širiti i direktnim putem, to prije, što su među ostalima i Vera Stein i dr Stjepan Betlheim studirali tamo, a dr Beno Stein često odlazio na studijska putovanja u inozemstvo.⁵⁹

Nije poznato ni je li Manès Sperber i pod kojim naslovom održao osnivačko predavanje 1929. godine. Recenzije njegovih predavanja izlaze, naime, tek 1932, kad je Manès Sperber već drugi put boravio u Zagrebu. Božo Kovačević spominje predavanje o IPS u »Pučkom sveučilištu u Zagrebu«,⁶⁰ a sam Manès Sperber govori o predavanjima o IPS također u Mariboru i Osijeku.⁶¹ Provjere u današnjem Radničkom i Narodnom sveučilištu »M. Pijade«, zatim u Univerzitetskoj knjižnici u Mariboru i u Historijskom arhivu u Osijeku nisu potvrdile te navode.

Rukopisi Sperberovih predavanja ne postoje. Kako je on sam pisao o svojoj metodi predavanja,⁶² a što mi je potvrdila njegova učenica i kasnije supruga Jenka, Manès Sperber je »sokratskim dijalogom« sa zamišljenim sugovornikom razvijao svoje teze, improvizirajući, dakle, svako predavanje. Odjek i zanimanje među slušateljstvom bili su svakako značajni, što potvrđuju⁶³ oni koji se sjećaju njegovih nastupa, to više što je govorio i o temama neposredno praktičkog značenja: o odnosima u braku i u ljudskim zajednicama, o odgoju i odnosima između roditelja i djece.

⁵⁴ Dr Ruth Betlheim, kćerka dra Stjepana Betlheima, usmeno (17. VI 1989). Božo Kovačević, »Psihoanaliza i ljevica«, 70 i d. i passim.

⁵⁵ Dr Ruth Betlheim.

⁵⁶ Branko Polić: »Uspomena na glazbena imena« u *Biltenu* Jevrejske općine Zagreb, br. 12, rujan 1989, 14.

⁵⁷ Mladen Iveković: »Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1945«. I, 280 i d. Njegovi biografski podaci o M. Sperberu nisu točni!

⁵⁸ Miroslav Krleža, »Dnevnik (1958—1969)«, V, 14 i passim.

⁵⁹ Dr Ruth Betlheim — i B. Kovačević, op. cit., 14, 69, i d.

⁶⁰ B. Kovačević, op. cit., 81.

⁶¹ M. Sperber: »All das Vergangene...«, 513.

⁶² M. Sperber: »All das Vergangene...«, 460 i d.

⁶³ Berta Postružnik.

Manès Sperber ostavio je poseban dojam i kao ličnost. Miroslav Krleža se sjeća »mladića [...] Svi smo ga voljeli [...]« ali bio je komunist »blizu dogmatičkoj liniji Price«. ⁶⁴ Takva ga je doživio Miroslav Krleža, dok Mladen Iveković (i sam pripadnik Steinova kružoka) navodi kako se Manès Sperber htio afirmirati ne samo kao individualni psiholog, nego kao komunist, i kako mu nije pošlo za rukom da stekne povjerenje partijskog vodstva. ⁶⁵

Rezerve što su iskazivali partijski drugovi prema Manèsu Sperberu zacijelo su u nekoj vezi s upadljivim zanimanjem za IPS nakon Sperberova prvog nastupa u Zagrebu. Od 1930. godine nadalje, počinje među zagrebačkim intelektualcima, pripadnicima Steinova kružoka intenzivno izučavanje IPS. Prvi koji se posvetio toj školi dubinske psihologije (naslov »dubinska psihologija« ili »psihologija podsvijesti« može se u vezi s Alfredom Adlerom i Manèsom Sperberom upotrebljavati samo zato što je uvriježena kao »Druga škola psihologije podsvijesti« u znanstvenoj terminologiji, iako sam naslov više nema veze s predmetom!) bio je književnik August Cesarec. August Cesarec od prve Sperberove posjete Zagrebu prijateljevao je s njim, kako proizlazi iz obimne rukopisne ostavštine Augusta Cesarca ⁶⁶, iz pisama što ih je August Cesarec upućivao svojoj kasnijoj supruzi i tadašnjoj studentici medicine u Beču, Mariji Vinski. Prema nekim šturim navodima u tim pismima, August Cesarec je Manèsu Sperberu predao jedan rukopis, koji je Manès Sperber htio objaviti u nekom amsterdamskom nakladnom poduzeću. Rukopis se izgubio, kad je Manès Sperber u Berlinu uhićen proboravio nekoliko tjedana u SA-zatvoru. ⁶⁷

U časopisu »Književnik«, u ljeto 1930. godine, August Cesarec objavio je niz napisa o IPS i PA, komparativne prikaze tih dviju škola »dubinske psihologije«, potom prikaz IPS Alfreda Adlera i njezine filozofske postavke; poseban je napis posvetio teoriji neuroza u IPS u obliku rasprave s Freudovom teorijom neuroze. August Cesarec tiskao je te napise u posebnom izdanju pod naslovom »Psihoanaliza i individualna psihologija«. ⁶⁸

Ali je u vezi s pitanjem o recepciji Manèsa Sperbera bitno da se August Cesarec u svojim raspravama služio Adlerovim izvornim tekstovima za prikaz postavki IPS. Samo za Adlerovu biografiju August Cesarec poziva se na Sperbera, točnije na Sperberov esej o Alfredu Adleru iz 1926. godine (»Alfred Adler — Der Mensch und seine Lehre«). To je jedina Cesarčeva napomena o Manèsu Sperberu u njegovim napisima.

Cesarčev sistematski prikaz osnova Freudove i Adlerove škole služi mu za to da bi utvrdio i usporedio domet društvene korisnosti PA i IPS, drugim riječima da bi utvrdio koja je od te dvije škole bliža materijalističkom mišljenju. Psihoanalizi August Cesarec zamjerava »hedonizam« i

⁶⁴ E. Čengić, op. cit., 58 i d. — M. Krleža: »Dnevnik...«, 43 i 62.

⁶⁵ M. Iveković, op. cit., 281.

⁶⁶ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, RO-AC-311/C/309, pisma između 27. X 1932. i 21. V 1933.

⁶⁷ Ibidem, pismo od 15. V 1933.

⁶⁸ A. Cesarec: »Sabrana djela«, sv. XX, »Iz nauke i književnosti«. Uredio Vice Zaničević, Zagreb 1982, 3 i d.

»individualizam«, dok u prilog IPS govori Adlerova intencija uspostavljanja »skladne zajednice« nasuprot težnji za natčovjekom.⁶⁹ Mogućnost lakog populariziranja i izrazito društveni domet IPS za Augusta Cesarca bitne su značajke, tako da nalazi i mogućnost praktične primjene. On, naime, predlaže Mariji Vinski da poslije završetka svojih studija u Zagrebu osnuje savjetovalište za žene (slično onom što ga je dr. Betlheim vodio kao psihoanalitičar),⁷⁰ kasnije za žene proleterke i njihovu djecu.⁷¹

Rješavanje spoznajno-teorijskih problema što ih nameće pokušaj integriranja IPS u dijalektičko i materijalističko mišljenje, pitanje »kauzalnosti naspram finalnosti«, domet važnosti funkcioniranja dijalektike u odnosima među ljudima i u individualnopsihološki definiranoj stvarnosti, tj. u odnosu između svijesti i sredine, materijalne, konkretne povijesne i socio-ekonomske stvarnosti, August Cesarec je pokušao ali je rezultat bio nezadovoljavajući kompromis. Kauzalnost kao osnova objašnjenja geneze psihičkih procesa, finalnost kao bit tih procesa i težnji, za Augusta Cesarca jednako su važeći principi. Ono što je, međutim, u samoga Alfreda Adlera prelazilo materijalističke osnove, suština tih procesa (»volja za moć«, »volja za privid«, »volja za istinu života«) August Cesarec tumači kao bit neuroze.⁷²

August Cesarec je tako protumačio Adlera i Adlerove izvore (Nietzschea prije svega!) suprotno njima samima⁷³ i uz to zaboravio definirati bit društva što ga je imao na umu. On, naime, nije nikada govorio o nekoj određenoj ljudskoj zajednici ili o nekom konkretnom društvu, niti je propitivao vlastiti koncept društva. Također nije doveo u pitanje domet važenja cilja te individualne psihologije — je li za njega komunista i »vjernog partijskog vojnika« (Miroslav Krleža⁷⁴) pomirenje individuuma i društva uopće poželjan ili mogući cilj?

Ozbiljne zamjerke zbog Cesarčeva nekritičnog preuzimanja Alfreda Adlera i njegova poimanja društva uputili su Augustu Cesarcu zagrebački zastupnici dogmatskog marksizma-lenjinizma na čelu s Miroslavom Juhn⁷⁵.

Miroslav Juhn kritizira Cesarčev pristup spoznajno-teoretskim problemima kauzalnosti i finalnosti, te dometa dijalektike kao nezadovoljavajući i osuđuje Cesarčev »revizionizam«, jer je vođen Cesarčevim uvjerenjem da se IPS može operacionalizirati samo zato što je u njoj izražena socijalna povezanost. Zbog zastranjivanja u »idealizam«, Miroslav Juhn i

⁶⁹ Ibidem, 26.

⁷⁰ Dr. Stjepan Betlheim bio je voditelj Neuropsihijatrijskog dijela bolnice »Sv. Duh« (danas »Josip Kajfeš«) — dr. Ruth Betlheim.

⁷¹ Cjelokupnu raspravu v. u *B. Kovačević*, op. cit., 69. i d. V. RO-AC, loc. cit., pismo od 8. I 1933.

⁷² *B. Kovačević*, op. cit. razradio je sve Cesarčeve komparativne teze, v. 69 i d.

⁷³ *B. Kovačević*, op. cit., 84.

⁷⁴ *M. Krleža*, »Dnevnik...« I, 101, 311.

⁷⁵ *Miroslav Juhn*: »Individualna psihologija. Povodom predavanja Manesa Sperbera u Zagrebu«, *Vidik*, svibanj 1932. i *Miroslav Juhn*: »Socijalni momenti u individualnoj psihologiji«, »Almanah savremenih problema«, Zagreb 1932. cit. i u *B. Kovačević*, op. cit., 81 i 88.

njegov tabor odbacuju Alfreda Adlera. Oni nisu protiv operacionalizacije IPS, nego samo protiv one Adlerove škole. (Ali se i sam Adler nije složio s Cesarčevim kompromisnim tumačenjem njegova učenja, kao što se, uostalom, nije mogao pomiriti sa Sperberovom politizacijom psihologije. Alfred Adler je u osobnom susretu s Augustom Cesarcem u Zagrebu 1931, u povodu predavanja u »Pučkom sveučilištu«, jasno dao do znanja Cesarcu svoje neslaganje.⁷⁶ Cesarec, međutim, daje naslutiti da prezire Adlerov politički instinkt i njegove težnje da »idiote i budale« ne traži gdje ih valja tražiti — »na desnici«⁷⁷).

Praktičnu primjenu IPS, i to komparativno Adlerove i Sperberove, s jasnom prevagom Sperberovih elemenata pokazuje Vera Stein-Ehrlich (publikacija: »Individualna psihologija u školskoj praksi« u nizu »Nova pedagogija« zagrebačke nakladne kuće »Minerva« 1934). Primjena IPS nije moguća bez analize »zajednice«, koja ne može biti »ahistorijski nedokučiv i nepromjenljiv ideal«, nego konkretna tvorevina, kojoj se čovjek može i mora prilagoditi. I zadaća je psihologije samo »osposobljavanje jedinice da se prilagodi, nikakva promjena društva«.⁷⁸ Iako se, dakle, Vera Stein-Ehrlich priklanja Sperberu, ona nije dosljedna kao Manès Sperber, dosljedna u tome što je cilj psihološke prakse. Njezinu nedosljednost donekle opravdava njezin cilj — školska praksa i zadatak škole da pripremi dijete na nadolazeće opasnosti fašističkog totalitarizma. Ona stoga forsira kritičko konstruktivno mišljenje kao odraz samosigurnosti i samostalnosti ličnosti i u tome je sasvim recipirala Sperbera. Da je, međutim, i Sperber podlegao stanovitom »idealizmu« u tome što postulira »jedinstvo ličnosti« u Adlerovu smislu, a da to nije potkrijepio argumentima, primjećuje Miroslav Juhn.⁷⁹ (I tu je postavku preuzela Vera Stein-Ehrlich.)

Miroslav Krleža sjeća se⁸⁰ da je Manès Sperber vodio diskusije o (oprečnim) recepcijama njegove individualne psihologije sa Zvonimirom Richtmannom. I Zvonimir Richtmann objavio je 1932. napis »Psihoanaliza. Njezin materijalistički osnov i odnos prema drugim psihološkim teorijama«⁸¹, u kojem se, doduše, poziva na napis Augusta Cesarca i njegov pokušaj da spoji PA i IPS s dijalektičkim mišljenjem. Načelno je Richtmann uvjeren da se i PA i IPS mogu integrirati u taj misaoni sustav, ali argumenti potječu iz analogija između ljudskih procesa s procesima u prirodi. Zvonimir Richtmann recipirao je i kvantnu teoriju, teoriju relativnosti i Heisenbergovu relaciju neodređenosti. Te mu teorije služe kao analogne teze. U razračunavanju s PA i IPS, individualna se psihologija ističe svojim postulatom jedinstva ličnosti (povezanost između psihičkih i fizičkih procesa) u jedinstvu materijalnog svijeta, čije su različite pojave samo modaliteti. Nijedan modalitet ne može zahtijevati primat u odnosu na

⁷⁶ Zorica Stipetić, op. cit., 282.

⁷⁷ RO-AC, loc. cit., pismo od 21. V 1933.

⁷⁸ Vera Stein-Ehrlich, op. cit., 4 i d.

⁷⁹ Miroslav Juhn: »Individualna psihologija...«, *Vidik*, 5.

⁸⁰ E. Čengić, op. cit., v. 58.

⁸¹ Napis objavljen u »Almanahu savremenih problema«, 1932, 3—28.

suprotni, ni jednom ne pripada veći stupanj »stvarnosti«. Svi su modaliteti »modeli stvarnosti« (analogija prema Bohrovom atomskom modelu!). U nečemu se Zvonimir Richtmann razlikuje od Augusta Cesarca: u svom kritičkom propitivanju važnosti determinizma; Richtmann je svjestan da je princip determinizma i u prirodoslovnim znanostima dospio u krizu⁸², i to zato što je neopozitivizam (logički pozitivizam) propitivao važnost fizikalnih induktivnih protokolarnih rečenica. Zvonimir Richtmann svjestan je da nijedna znanost ne može biti vraćena natrag iza tih logičkih razmišljanja, niti može mimoći problem statističke vjerojatnosti svih iskaza o zakonitostima. Time što je s te pozicije pronikao u problem kauzalnosti, Zvonimir Richtmann dovodi u pitanje aksiom marksističkog dijalektičkog mišljenja: determiniranost čovjekova ponašanja. Time Richtmann postavlja i problem čiji je dalekosežni domet i Sperberovim recipijentima bio nepoznat: pitanje slobode nasuprot mogućnosti kondicioniranja, pitanje dometa i granica psihologije, pitanje kako je i koliko moguće socijalnopsihološko djelovanje i utjecanje na čovjeka.

Zvonimir Richtmann nije tako otvoreno postavio ta pitanja, ali njegov napis upućuje na to da ih je naslutio.⁸³ U njemu i u drugim napisima (kasnijima)⁸⁴ očituje se sukob koji je, čini se, značajan za mišljenje tih intelektualaca: sukob, naime, između intelektualne iskrenosti i otvorenosti s privrženosti misaonom sustavu koji je i bit i osnova njihova političkog opredjeljenja. To je, uostalom, bit sukoba što ga je Miroslav Krleža doživio u isto vrijeme, s drukčije pozicije, s pozicije umjetnikove slobode i nedokučive umjetničke kreativnosti, porijeklo koje se ne može reducirati na strukturiranost svijesti.

Zvonimir Richtmann nije tako dosljedno kao Miroslav Krleža ostao na liniji problema u čiju je suštinu proniknuo. Pretpostavljam kako nije bio motiviran da razradi problem determinacije na problematici IPS po Adleru, zato što sam Adler determiniranost nije problematizirao. Adler je isticao finalnost kao bit psihičkih procesa, a da kauzalnost ne niječe niti ju je morao suprotstaviti. Na tom ga je putu pratio i Manès Sperber. U fizikalnim se teorijama determiniranost ne narušava, već samo relativizira. Dijalektičko pitanje postaje značajnim samo utoliko ukoliko dijalektika kao obrazloženje uzročnih veza u kvantnoj mehanici ne zadovoljava. Pitanje je, naime, koji mehanizam selektira između bezbroj mogućih kretanja, a isti se problem postavlja analogno u tumačenju izvora i porijekla određenoga psihičkog procesa. Dijalektika, također, zataji u tumačenju uzajamnog djelovanja između društva i pojedinca; ona, zapravo, funkcionira samo u određivanju odnosa između PA i IPS.

PA je za Richtmanna teza, IPS negacija i antiteza. Pročišćena PA, iz koje su eliminirani i hedonizam i individualizam, bila bi spojiva s antitezom

⁸² Zvonimir Richtmann: »Kriza determinizma u današnjoj fizici«, »Almanah...«, 1932, 66—77.

⁸³ Zvonimir Richtmann: »Psihoanaliza...«, naročito 24 i 27.

⁸⁴ Zajedno s R. Pećinac (Richard Podhorski? — v. B. Kovačević, op. cit., 91 za pseudonime!) Z. Ravnikar (Z. Richtmann) objavljuje 1937. napis »Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju« u *Znanost i život*, Zagreb, br. 2—3 i Z. Richtmann sam u časopisu *Pečat*, br. 1/1939, 90—102, »Prekrat u naučnoj slici o svijetu«. — O tome i Richtmanovim misaonim tijekovima govorio je i I. Supek, loc. cit.

bez »idealizma«; sinteza PA bez Freuda i IPS bez Adlera bila bi »metodologija za stvaranje socijalne svijesti i racionalnog pronicanja u zakonitosti povijesnog društva«. ⁸⁵

I Zvonimir Richtmann optužuje se zbog revizionizma i zbog »trockizma«. Apсурdност tih optužbi osuđuje Miroslav Krleža: »ova grupa [...] predstavlja najtipičniju dijalektičku heterodoksiju [...] ali [...] to nema nikakve veze s diskusijom oko empiriokriticizma [...]. Da u Richtmannovu članku o prevratu u naučnoj slici o svijetu nema nikakvog religioznog idealističko-fideističkog priklona, to je izvan diskusija. Grupa Podhorski-Richtmann je apolitička.« ⁸⁶

Koliko su te znanstveno-teoretske rasprave utjecale na Manèsa Sperbera? Valja imati na umu da je Manès Sperber i kao individualni psiholog bio autodiktat i da nije završio akademski studij psihologije. Također ništa ne upućuje na to da je bio upoznat s onim značajnim spoznajno-teorijskim problemima kojih su se dotakli ti fizičari. Manès Sperber kao individualni psiholog bio je praktičar. Ali u svojim memoarima daje naslutiti da je osjećao divljenje prema iskrenim ženama i muškarcima, iskrenima u privrženosti svojim uvjerenjima, naročito prema onima koji su naočigled zabluda partijske linije odbijali »sacrificium intellectus«. ⁸⁷

Stoga je Manès Sperber posebno osjećao kako ga privlači primjer Miroslava Krleže, ne samo zato što je 12 godina stariji Krleža već tada bio priznati književnik i autoritet cijele jedne generacije. Manès Sperber oduševljen je time kako se Krleža u sukobu s partijskim dogmatičarima služi »svojim velikim znanjem i odlučnošću buntovnika, koji niti želi preći preko poruge i podlosti [...] niti ih može podnijeti [...]«. ⁸⁸

Krleža podržava Zvonimira Richtmanna i njegovu grupu protiv optužbi koje potječu iz kruga oko Ognjena Price ⁸⁹ iako sam Krleža Richtmanna smatra prije kompilatorom nego samostalnim začetnikom novih teorija. ⁹⁰

Miroslav Krleža kritizira i estetiku socrealizma, pa je sam od 1928. nadalje bio u sukobu, poznatom kao »sukob na književnoj ljevici«. ⁹¹

U tim okolnostima Miroslav Krleža doživio je Sperberove nastupe u Zagrebu i njegovo druženje u Steinovu kružoku. Miroslav Krleža uočava Sperberovu blizinu Pricinoj liniji, pa je u nizu navoda dao naslutiti da se držao ponešto rezervirano prema Manèsu Sperberu. Ta je rezerva postojala i kasnije, i to, i prema Sperberovu političkom opredjeljenju, i prema njemu kao piscu i književniku. ⁹² O Sperberovoj funkciji u Radnoj zajednici za individualnu psihologiju Krleža se nije izjasnio ni u svom

⁸⁵ Z. Richtmann, »Psihoanaliza...«, 27 i 28.

⁸⁶ E. Čengić, op. cit., III, 180, 22. XII 1976.

⁸⁷ Manès Sperber: »All das Vergangene...«, 600 i d.

⁸⁸ Manès Sperber: »All das Vergangene...«, 572, 600 i d.

⁸⁹ E. Čengić, op. cit. III, 180.

⁹⁰ Ibid, 288, 5. XI 1977.

⁹¹ Krležin stav prema tom sukobu: v. »Dnevnik«, II i III, passim. O tome Stanke Lasić: »Sukob na književnoj ljevici 1928—1952.«, Zagreb 1970. Krleža u razgovorima s E. Čengićem u nekoliko navrata napada Lasićevo djelo zbog pristranosti.

⁹² E. Čengić, op. cit., 62 i d.

»Dnevniku« ni u razgovorima s Enesom Čengićem. No, odnos između te dvojice nakon rata svakako je prisniji. Miroslav Krleža 70-ih se godina dopisuje s Manèsom Sperberom, u to doba referentom za Istočnu književnost u pariškoj izdavačkoj kući Calman-Lévy. Manès Sperber je tom nakladniku predložio da se na francuskom jeziku izda »Banket u Blitvi«. Prepiska između Krleže i Sperbera sadrži, osim neminovnih poslovnih dogovora, uvijek i Krležina prijateljska pitanja o bračnom paru Sperber, te pozdrave Miroslava i Bele Krleže.⁹³

Zacijelo je zajednička sudbina — razočaranje komunističkim idealom, shvaćanje da su obmanuti i prevareni, a njihov idealizam i karakter zlorabljeni — bila ono što ih je zbližilo, jednako kao što je ta spoznaja povezivala lijevu inteligenciju u cijeloj Evropi. To je iskustvo temelj mnogih prijateljstava što su ih i Manès Sperber i Miroslav Krleža njegovali s evropskim misliocima i književnicima (Romain Rolland, Andre Malraux, Arthur Köstler, Oto Bihalj Merin i dr.)⁹⁴.

Primjer je ispravna i iskrena čovjeka za Manèsa Sperbera i Đuka Cvijić, kojega je Manès Sperber upoznao u Beču, gdje je Cvijić bio dopisnik TASS-a. Manès Sperber priznao mu je »natprosječne ljudske kvalitete i poseban politički instinkt, te sposobnost političkog prosuđivanja«.⁹⁵

Đuka Cvijić je do posljednjeg trenutka odbijao »sacrificium intellectus«, žrtvujući za to vlastiti život.

Odnos između Manèsa Sperbera i Đuke Cvijića potrebno je rasvijetliti još i pod drugim aspektom: Đuka Cvijić, naime, pridobio je Manèsa Sperbera za suradnju u službi Partiji. Đuka Cvijić planirao je Kominternu upozoriti na prijeteću opasnost od građanskog rata u Austriji, zbog zaoštavanja odnosa između socijaldemokrata i staleške države. Htio je ukazati na nužnost suradnje KPÖ-e sa socijaldemokratima radi obrane od austrofašizma.⁹⁶ Istraživanja suradnika »Društva za historiju radničkog pokreta Austrije« u Arhivu Savezne direkcije policije u Beču nisu urodila pronalaskom materijala (policijskih kartona o jugoslavenskim emigrantima u Beču) o ilegalnim komunistima, iako se pretpostavlja da su bili pod prismotrom.⁹⁷ Manès Sperber je za Đuku Cvijića preuzimao i kurirske usluge, prenoseći ilegalne materijale zagrebačkim prijateljima.⁹⁸ Iznenađila me je činjenica da o toj Sperberovoj partijskoj aktivnosti nisam naišla na tragove u arhivskoj građi, iako sam očekivala da bi se podaci mogli naći u »povjerljivim spisima Odjeljka za državnu zaštitu Banske uprave Savske banovine« te u »Urudžbenim zapisnicima Redarstvenog redateljstva« u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.⁹⁹ Arhivskih poda-

⁹³ Miroslav Krleža, »Dnevnik«, 14, 15, 43, 133.

⁹⁴ Često spominjani u »Dnevniku« I. i u razgovorima s Enesom Čengićem.

⁹⁵ Manès Sperber, »All das Vergangene...«, 616.

⁹⁶ Ibidem, 617 i d.

⁹⁷ Građa »Immigranten« (»imigranti«). Dopis Hansa Schafraneka, »Društvo za historiju radničkog pokreta Austrije«, autorici od 25. IX 1989.

⁹⁸ Manès Sperber, »All das Vergangene...«, 619.

⁹⁹ Građa za razdoblje 1929—1937.

taka nema ni o odnosu Manèsa Sperbera i Milana Gorkića¹⁰⁰ koji je bio rezerviran, iako mu Manès Sperber priznaje lojalnost i privrženost Partiji, samozatajno izvršavanje zapovijedi sve do svoje smrti u staljinističkim čistkama.

Zahvalno se Manès Sperber sjeća ostalih poznanika i prijatelja (koje ne spominje imenično), prije svega podršci i financijskoj pomoći dra Bene Steina, pošto mu je dr Stein pružao utočište u Zagrebu i kad je Manès Sperber već bio prekinuo sve veze s Partijom. To mu je bilo utoliko dragocjenije što je Manès Sperber nakon dolaska nacionalsocijalista na vlast u Austriji osjećao da je definitivno izgubio još jednu domovinu, Beč.¹⁰¹ Zagrebački prijatelji otvorili su nakon toga presudnog događaja za austrijske Židove svoje domove Sperberovoj prvoj supruzi Mirjam (rođenoj Reiter) i zajedničkom sinu Vladimiru Friedrichu Uri (rođen 29. I 1934. u Zagrebu). Poslije ulaska Wehrmachta u Jugoslaviju, oni su prebacili Mirjam i dijete u Split; odande su se Mirjam i sin uspjeli skloniti u Italiju i preživjeti progon Židova.¹⁰²

I August Cesarec mu je sačuvao prijateljstvo, unatoč dalekosežnom razilaženju u uvjerenjima. Na povratku iz Rusije, August Cesarec posjećuje Manèsa Sperbera 1935. u Parizu. O tom je susretu Manès Sperber govorio veoma dirljivim riječima, s mnogo razumijevanja za Augusta Cesarca koji »nije mogao priznati da je ono što je [...] on vidio u Rusiji, nespojivo s idealima i motivima iz kojih su se i jedan i drugi opredijelili za Partiju i za komunizam. Cesarec nije ni pokušavao opravdati bilo šta, ali je ostao pri tome da ne može prekinuti s Partijom, barem ne tako dugo dok se komunisti u Jugoslaviji progone, ali i zbog toga, što za njega ne postoji ništa drugo [...]«. Tada je Manès Sperber naslutio da je taj susret s Augustom Cesarcom u svakom pogledu bio posljednji,¹⁰³ iako dugo nije znao kako je August Cesarec poginuo.

III. DOŽIVLJAJ JUGOSLAVIJE

Moralni, intelektualni, politički i estetski

Tomislavu Bekiću, istraživaču književnog opusa Manèsa Sperbera, zahvaljujem napomenu koja osvjetljava utjecaj što ga je Manès Sperber imao na zagrebačku inteligenciju. Rukovodstvo Partije zaprepašteno je primijetilo da velik broj mladih u individualnoj psihologiji očito nalazi rješenje klasnog i socijalnog pitanja.¹⁰⁴ Nekoliko njih se odlučilo na nastavak studija IPS kod Manèsa Sperbera u Berlinu do 1933. godine¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Manès Sperber*, op. cit., 619.

¹⁰¹ *Ibid.*, 512.

¹⁰² Podatak prema Sperberu, 778.

¹⁰³ *M. Sperber*, op. cit., 778.

¹⁰⁴ Dr Vladimir Bakarić 1974. ili 1975. u RTV Zagreb — Pismo T. Bekića autorici 29. IX 1989.

¹⁰⁵ *M. Sperber*, op. cit., 512.

Manès Sperber bio je svjestan dojma što ga je ostavio u Zagrebu kao učitelj i promicatelj IPS; ali bi li se složio s tom ocjenom, nije vjerojatno. Ta on je sam, usporedo sa svojim otuđivanjem od komunizma, donekle kritičnije propitivao i osnove svoje individualpsihološke socijalizacije. Došao je do uvjerenja da IPS i ostale psihologije podsvijesti nastupaju kao »raskrinkavači ideologija i ideoloških svijesti«, a da ne udovoljavaju tom postulatu, jer »čovjekov je život i postajanje složena igra zrcaljenja svjetla i sjena, razmišljanja i činova, odnosa i međuzavisnosti [...] bitak nije uhvatljiv, samo postajanje [...]«. ¹⁰⁶

To postajanje čovjekom Manès Sperber opisuje u svojim memoarima i osvrće se na nj opet i opet u svom književnom djelu. Veliki romani »Der brennende Dornbusch« i »Wie eine Träne im Ozean« zrcale — u likovima zagrebačkih i jugoslavenskih protagonista fizionomije njegovih prijatelja, sputnika i drugova. Oni, pak, paradigmatički su likovi na Sperberovu putu od marksističkog individualpsihologa do apostata od komunizma. ¹⁰⁷ Povijesna je pozadina Sperberovih romana prelomni povijesni događaj jugoslavenskih naroda i narodnosti. Ali u njoj je i u tom duhovnom i intelektualnom ozračju događaja ozrcaljena i tajnovita povijest Kominterne na Sperberovu putu. Susreti i prijateljstva u Zagrebu zacijelo nisu ostali bez utjecaja na Sperberovu odluku o tome da iz vlastitih spoznaja povuče odgovarajuće konzekvence. Tako će Manès Sperber 1937. godine napuštanjem Partije učiniti dosljedan korak i time opravdati svoj postulat »živjeti pravedno i istinito«.

ZUSAMMENFASSUNG

»LEBEN IN GERECHTIGKEIT UND WAHRHEIT« MANÈS SPERBER UND DIE ZAGREBER LINKE INTELLIGENZ

Manès Sperbers Memoirenwerk »All das Vergangene...« hat mich auf die Antwort auf eine historische Frage gebracht: Wie ist es möglich, den aufrechten Gang im Sinne Blochs unter den Bedingungen einer Diktatur und des Gewissenszwanges zu verwirklichen? Manès Sperbers Memorien sind das »Crescendo« seines Weges vom Sohn einer orthodox-religiösen jüdischen Familie im »Schtetel« in Galizien, der zur Flucht gezwungen wird und in Wien eine (vorübergehende) Heimat findet. Ein exemplarischjüdisches Schicksal, das den Jungen in seinem Judentum intellektuell und emotional tief prägt. Zionismus, Sozialismus und Kommunismus sind die weiteren Stationen seiner politischen Entwicklung, die

¹⁰⁶ M. Sperber: »Essays zur täglichen Weltgeschichte«. »Das Elend der Psychologie«, 161—200.

¹⁰⁷ Tomislav Bekić: »Das Jugoslawienerlebnis...«, Zbornik..., 122 i. d., posebice 126, 127.

jeweils vom Erleben und Durchdenken von Alfred Adlers IPS mitgeformt werden. Diese politischen Überzeugungen prägen schliesslich seine Rezeption der IPS. Berlin ist eine Station seiner psychotherapeutischen und beratenden Tätigkeit, Zagreb eine weitere. In Zagreb lernt er jedoch verschiedene Denkmuster kennen, die versuchen, die umwälzenden Theorien Einsteins, Plancks, Heisenbergs, Bohrs, wie auch Sigmund Freud und Alfred Adler mit einem System in Einklang zu bringen, das angetreten war als Avantgarde antimetaphysischen und antidogmatischen Denkens, diesen Einspruch jedoch aus politischen Gründen nicht erfüllte (nicht erfüllen konnte). Intellektuelle Ehrlichkeit und Parteidisziplin, Loyalität und intellektuelle Mobilität gerieten in einen unlösbaren Konflikt; wie die Freude in Zagreb diesem Konflikt bewältigten, kann aus Manès Sperber nicht ohne Wirkung geblieben sein, obwohl er sich in seinen Memorien darüber keine Rechenschaft gegeben hat. Ich bin jedoch zur Auffassung gekommen, dass in diesem intellektuellen Klima nicht nur sein schriftstellerisches Werk angeregt wurde, sondern auch der Denker Manès Sperber entscheidene Anstösse zu seinem Bruch mit dem Kommunismus und Infragestellung seiner gesamten Existenz bis zu diesem Bruch erhalten hat.